

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.348

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-1-21>

Гавловська А. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри національного, міжнародного права
та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету

ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ УМИСЛУ ТА МОТИВІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ, ЗОКРЕМА, НАРУЗІ НАД МОГИЛОЮ

LEGAL ANALYSIS OF INTENT AND MOTIVES IN CRIMINAL OFFENSES AGAINST MORALITY, SPECIFICALLY DESECRATION OF GRAVES

У статті здійснено комплексний кримінально-правовий аналіз злочинів, передбачених ст. 297 Кримінального кодексу України, які охоплюють наругу над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого, а також незаконне заволодіння тілом чи предметами, що знаходяться на місці поховання. Автор наголошує, що ці злочини належать до категорії з формальним складом і можуть бути вчинені виключно умисно, що виключає можливість їх вчинення через необережність. Акцент зроблено на теоретичних аспектах визначення умислу, його інтелектуальної та волевої складових, які є ключовими для кваліфікації таких кримінальних правопорушень. Розглянуто основні мотиви, які супроводжують вчинення злочинів, передбачених ст. 297 КК України. Зокрема, у ч. 3 цієї статті як кваліфікуючі ознаки виділено корисливі та хуліганські мотиви. У статті зазначено, що корисливий мотив передбачає прагнення злочинця до отримання матеріальної вигоди, зокрема у вигляді заволодіння майном, грошима чи іншими цінностями, що знаходяться на місці поховання. Корисливий мотив завжди пов'язаний із задоволенням потреб винного чи інших осіб шляхом отримання вигоди, яка може мати індивідуальний або груповий характер. Хуліганські мотиви, у свою чергу, характеризуються демонстративною зневагою до суспільства, норм моралі та етики, що часто супроводжується агресивною поведінкою або безпричинною злістю. Автор також розглядає психологічні аспекти хуліганських мотивів, зазначаючи, що вони нерідко базуються на егоїзмі, озлобленості, незадоволеності чи внутрішньому конфлікті особи. Робиться висновок, що без перегляду теоретичних основ кримінального права та законодавчого визначення форм вини уявити необережне вчинення таких злочинів неможливо. У підсумку стаття наголошує на важливості охорони суспільних цінностей, пов'язаних із повагою до пам'яті померлих, і необхідності подальшого вдосконалення кримінально-правових норм, які регулюють відповідальність за злочини проти місць поховання.

Ключові слова: моральність, наруга над могилою, формальний склад, корисливий мотив, хуліганський мотив, умисел, охорона моральних цінностей.

The article provides a comprehensive criminal-legal analysis of offenses under Article 297 of the Criminal Code of Ukraine, which include desecration of graves, other burial sites, or the body of a deceased person, as well as the unlawful appropriation of a body or items located at the burial site. The author emphasizes that these crimes fall under the category of formal offenses and can only be committed intentionally, excluding the possibility of negligence. The focus is placed on the theoretical aspects of defining intent, including its intellectual and volitional components, which are key to qualifying such criminal offenses. The article examines the primary motives accompanying the commission of crimes under Article 297 of the Criminal Code of Ukraine. Specifically, Part 3 of this article highlights qualifying features such as selfish and hooligan motives. The author notes that a selfish motive implies the offender's desire for material gain, such as acquiring property, money, or other valuables located at the burial site. Selfish motives are always associated with satisfying the needs of the offender or others by obtaining benefits, which may be individual or collective in nature. Hooligan motives, on the other hand, are characterized by a demonstrative disregard for society, moral norms, and ethics, often accompanied by aggressive behavior or unprovoked anger. The psychological aspects of hooligan motives are also explored, with the author noting that they are often rooted in selfishness, bitterness, dissatisfaction, or internal conflict. The conclusion emphasizes that without revisiting the theoretical foundations of criminal law and legislatively defining

forms of guilt, it is impossible to imagine the negligent commission of such crimes. The article highlights the importance of protecting societal values related to respect for the memory of the deceased and the need for further improvement of criminal-legal norms regulating liability for crimes against burial sites.

Key words: *morality, desecration of graves, formal composition, selfish motive, hooligan motive, intent, protection of moral values.*

Постановка проблеми. Три з чотирьох видів дій, зазначених у ст. 297 КК України (наруга, осквернення, руйнування), вважаються завершеними з моменту початку їх виконання, незалежно від характеру чи обсягу завданої шкоди. Це означає, що такі дії, як наруга над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого (за винятком незаконного заволодіння тілом, урною з прахом чи предметами, що знаходяться на (в) могилі або іншому місці поховання), здебільшого мають формальний склад.

Загальноприйнятою є думка, що кримінальні правопорушення з формальним складом можуть бути вчинені лише умисно. Законодавче визначення необережної вини базується на суспільно небезпечних наслідках, які не є частиною структури об'єктивної сторони формальних складів кримінального правопорушення. Тому вчинення таких правопорушень через необережність виключається.

Отже, без перегляду теоретичного розуміння та законодавчого визначення форм вини, уявити необережне кримінальне правопорушення з формальним складом неможливо. Це пояснюється тим, що такі діяння, які підлягають кримінальній відповідальності, за своєю природою можуть бути лише умисними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системний кримінально-правовий аналіз питань, пов'язаних із наругою над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого, в Україні вже давно не проводився як окреме спеціальне дослідження. Окремі аспекти цієї проблематики розглядалися в роботах вітчизняних фахівців, таких як О. М. Бандурка, В. В. Голіна, С. Ф. Денисов, В. Т. Дзюба, А. Ф. Зелінський, О. М. Костенко, А. В. Ландіна, В. А. Ломако, П. П. Михайленко, В. О. Навроцький, П. П. Сердюк, С. С. Яценко та інші. Але, відсутні комплексні дослідження, присвячені кримінальній відповідальності за наругу над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого. Це свідчить про необхідність детального вивчення цієї проблеми.

Метою статті є подальша теоретична розробка питань кримінальної відповідальності за такі дії з урахуванням сучасних досягнень кримінально-правової науки.

Виклад основного матеріалу. Це стосується і злочинних дій, зазначених у ст. 297 КК України, таких як «незаконне заволодіння тілом (останками, прахом) померлого, урною з прахом, предметами, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого». Такі дії, як правило, мають корисливий характер і полягають у незаконному, безоплатному обертанні чужого майна на користь винного або інших осіб.

Обертання майна, як обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочинів проти власності, передбачає активну дію. Це включає вилучення майна з володіння, розпорядження або користування власника чи іншої уповноваженої особи на користь винного або інших осіб, що призводить до їх збагачення за рахунок цього майна [1, с. 149].

Сам факт такого обертання свідчить про умисність дій. Заволодіння майном на місці поховання, як і, наприклад, крадіжка, не може бути вчинене з необережності. Тому всі дії, зазначені у ст. 297 КК України, слід кваліфікувати як умисні.

Розглянемо це питання детальніше. Оскільки наруга над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого є кримінальним правопорушенням, яке вчиняється умисно, важливо звернути увагу на визначення умислу, закріплене у ст. 24 КК України. Умисел має дві ключові ознаки: інтелектуальну та вольову. Інтелектуальна ознака включає: усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру своїх дій (або бездіяльності); передбачення їх суспільно небезпечних наслідків. Вольова ознака означає, що суб'єкт злочину або бажає настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій, або свідомо допускає їх можливість. Залежно від поєднання цих ознак у свідомості злочинця, умисел поділяється на два види: прямий і непрямий (евентуальний) [2, с. 73].

Згідно з ч. 2 ст. 24 КК України, прямий умисел характеризується тим, що особа: усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій (або бездіяльності); передбачає їх наслідки; бажає їх настання.

У випадку непрямого умислу, відповідно до ч. 3 цієї ж статті, особа також: усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій; передбачає їх наслідки; не бажає їх настання, але свідомо допускає таку можливість.

Спільними рисами обох видів умислу є усвідомлення суспільно небезпечного характеру дій і передбачення їх наслідків. Основна різниця між ними полягає у вольовій ознаці: при прямому умислі особа бажає настання суспільно небезпечних наслідків; при непрямому умислі особа не бажає цих наслідків, але свідомо допускає їх можливість. Усвідомлення небезпечного характеру діяння означає, що особа розуміє не лише фактичні обставини, які стосуються об'єкта та об'єктивної сторони складу злочину, але й його суспільну небезпечність [2, с. 74].

У конструкції видів вини усвідомлення суспільної небезпеки означає, що винний розуміє як фактичний бік свого посягання, так і його соціальне значення. Це свідчить про те, що під час вчинення злочину свідомість винного охоплює всі важливі обставини, такі як середовище, місце, час, особа потерпілого тощо. Винний розуміє, що його протиправні дії, наприклад, посягання на об'єкт культурної спадщини, є суспільно небезпечними, тобто завдають шкоди охоронюваному законом суспільним відносинам.

Водночас це не означає, що суб'єкт злочину повинен усвідомлювати абсолютно всі фактичні обставини справи. Однак основні, значущі обставини повинні бути охоплені його свідомістю з точки зору кримінального права. При цьому усвідомлення суспільної небезпеки діяння зазвичай не включає як обов'язкову ознаку розуміння його протиправності [3, с. 103–118].

Передбачення полягає у здатності особи прогнозувати розвиток подій і розуміти, що її суспільно небезпечні дії можуть призвести до наслідків, передбачених законом. У випадку злочину з прямим умислом винний може передбачати як можливість, так і неминучість заподіяння шкоди. Можливість означає, що

в конкретній ситуації вчинення дії з високою ймовірністю спричинить суспільно небезпечні наслідки. У цьому випадку заподіяння шкоди є закономірним, але не єдино можливим результатом злочину. Неминучість заподіяння шкоди, навпаки, означає, що в конкретній ситуації настання суспільно небезпечного наслідку є не лише закономірним, але й єдино можливим результатом вчинення діяння. Якщо винний передбачає неминучість настання наслідків, це свідчить виключно про прямий умисел. У такому випадку непрямий умисел і необережність виключаються, оскільки усвідомлення неминучості заподіяння шкоди свідчить про бажання настання суспільно небезпечного наслідку [4, с. 199].

Вольовий елемент прямого умислу складається з двох взаємопов'язаних аспектів: бажання і прагнення до настання суспільно небезпечного наслідку. Бажання означає, що винний має намір досягти конкретного злочинного результату своїх дій, прагнучи спричинити саме ті наслідки, які передбачені нормою Особливої частини Кримінального кодексу. Прагнення, як частина вольового елемента, характеризується тим, що винний не лише схвалює настання злочинного результату, але й докладає зусиль для його досягнення.

Кваліфікація дій або бездіяльності винного у злочинах із прямим умислом залежить від спрямованості його наміру. Якщо суб'єкт прагне до заподіяння певного суспільно небезпечного наслідку і цей наслідок настає, злочин вважається закінченим. Якщо ж бажаний результат не настає з незалежних від винного причин, його дії кваліфікуються як замах на злочин [5, с. 157].

Сутність умислу визначається сукупністю об'єктивних і суб'єктивних характеристик, які стосуються наруги над могилою, іншим місцем поховання, тілом (останками, прахом) померлого, а також незаконного заволодіння тілом чи предметами, що знаходяться на (в) могилі або в іншому місці поховання. Ці характеристики відображаються у свідомості винного і мають значення для правової кваліфікації кримінального правопорушення.

Інтелектуальна складова умислу при порушенні над могилою, іншим місцем поховання, тілом померлого або незаконному заволодінні тілом

чи предметами включає: усвідомлення об'єкта кримінального правопорушення; розуміння характеру своїх дій; усвідомлення суспільної небезпеки та протиправності таких дій.

Вольова складова полягає у бажанні здійснити наругу над могилою, іншим місцем поховання, тілом померлого або незаконно заволодіти тілом чи предметами, що знаходяться на (в) могилі або в іншому місці поховання.

Отже, положення ст. 297 КК України охоплюють лише умисні дії, спрямовані проти місць поховання та тіла померлого, виключаючи можливість вчинення цих кримінальних правопорушень внаслідок необережності.

Мотив вчинення кримінального правопорушення є як усвідомленим, так і неусвідомленим внутрішнім спонуканням, яке спрямовує людину до вчинення дій, передбачених ст. 297 КК України. Сучасна психологія доводить, що будь-яка усвідомлена поведінка людини, включно з кримінальною, є мотивованою і цілеспрямованою. Безмотивними можуть бути лише дії осіб, які не є осудними, або малолітніх, що не розуміють фактичного характеру своїх вчинків.

Мотиви виникають із таких джерел, як потреби, емоції, почуття тощо. Вони можуть бути: благородними (наприклад, кохання, совість, співчуття, доброзичливість, щирість, душевність); неблагородними (наприклад, ненависть, помста, злість, корисливість, заздрість, презирство). Часто у злочинах саме жорстокість і жадібність виступають основними мотивами.

Мотив є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину, якщо він прямо зазначений у диспозиції кримінально-правової норми.

Існують різні підходи до класифікації мотивів, зокрема за джерелами їх виникнення та особливостями відносин і інтересів, які вони представляють. Серед них можна виділити: мотиви, зумовлені особистими потребами та інтересами, а також неправильно сформованими відносинами з оточуючими (наприклад, корисливість, побутова помста, особисті інтереси тощо); мотиви, які не мають особистісного значення, не пов'язані із задоволенням власних потреб і інтересів винного (наприклад, хуліганські мотиви).

Ситуаційні мотиви, що виникають через протиправну поведінку потерпілого та мають вимушений характер.

У випадку наруги над могилою, іншим місцем поховання, над тілом померлого або незаконного заволодіння тілом чи предметами, що знаходяться на (в) могилі або іншому місці поховання, мотиви можуть бути різними. Наприклад, у ч. 3 ст. 297 КК України як кваліфікуючі ознаки зазначені корисливі та хуліганські мотиви.

Щодо корисливого мотиву, то в Словнику української мови користь визначається як «прагнення до власної вигоди, наживи» [6, с. 289].

Корисливий мотив завжди спрямований на задоволення певної потреби, яка є основою і формуючим фактором цього мотиву. Така потреба може бути як індивідуальною (особистий інтерес), так і груповою (інтереси певної групи осіб) [7, с. 88].

К. В. Ілляшова відзначає, що потреба, яку винний прагне задовольнити, може бути як корисливою, так і не пов'язаною з отриманням матеріальних благ чи уникненням майнових зобов'язань. Однак, задоволення цієї потреби може вимагати посягання на власність. При цьому, така поведінка не завжди свідчить про корисливу мотивацію [8, с. 23–25].

У Постанові Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 року «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» наведено юридичне визначення користі. Згідно з п. 10 цієї Постанови, користь як мотив злочину означає, що основною причиною суспільно небезпечного діяння є прагнення отримати матеріальну вигоду або користь.

Злочинець, вчиняючи кримінальне правопорушення, переслідує мету отримання матеріальних благ для себе чи інших осіб. Це може бути: заволодіння майном (грошима, коштовностями, цінними паперами, іншими матеріальними цінностями); отримання або збереження майнових прав; уникнення матеріальних витрат чи обов'язків (наприклад, отримання спадщини, позбавлення боргу, звільнення від обов'язкових платежів); або інша форма матеріальної вигоди [9].

Щодо хуліганських мотивів, їх визначення міститься у двох постановках Пленуму Верховного Суду України: «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я

особи» № 2 від 7 лютого 2003 року [9] та «Про судову практику у справах про хуліганство» № 10 від 22 грудня 2006 року [10]. Ці постанови пояснюють, що злочини кваліфікуються як такі, що вчинені з хуліганських мотивів, коли особа: діє через явну неповагу до суспільства, ігноруючи загальнолюдські правила співжиття та моральні норми; або вчиняє злочин без видимої причини чи через незначний привід.

Таким чином, корисливі мотиви пов'язані з прагненням до матеріальної вигоди, тоді як хуліганські мотиви характеризуються демонстративним ігноруванням суспільних норм або безпричинністю злочинних дій.

Очевидно, що хуліганські мотиви зазвичай ґрунтуються на таких особистісних рисах, як егоїзм, озлобленість і незадоволеність, які можуть проявлятися у формі безпричинної злості або навіть тупого відчаю. Це часто зумовлено розривом між рівнем домагань особи і її реальними можливостями. У багатьох випадках рівень домагань значно перевищує реальні можливості, що може бути викликано як особистісними характеристиками, так і об'єктивними умовами. Водночас навіть занижений рівень домагань може спричинити незадоволеність собою.

Наруга над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого з хуліганських мотивів відноситься до агресивних типів злочинної поведінки. У цьому контексті заслуговує на увагу пропозиція О. М. Литвака щодо впровадження терміну «агресивна злочинність», який би охоплював усі насильницькі правопорушення та інші дії, що мають агресивний характер. Науковець поділяв агресію, як і будь-яку людську поведінку, на три типи: вольова (діяльність), імпульсивна, звична [11, с. 4].

На думку О. М. Литвака, імпульсивна агресія часто зустрічається в слідчій та судовій практиці, особливо у випадках, коли злочин вчинено під впливом алкоголю, наркотичних речовин або психічних аномалій, які не виключають осудності. Такі імпульсивні злочини, як зазначає вчений, суперечать найвищому рівню системи диспозицій людини, тобто її усвідомленим уявленням про мораль, честь, гідність і загальнолюдські етичні та естетичні цінності [11, с. 5].

Висновки. Наруга над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого, за загаль-

ноприйнятою думкою, є кримінальним правопорушенням із формальним складом, яке може бути вчинене виключно умисно. Це стосується також діянь, передбачених у ст. 297 КК України, таких як «незаконне заволодіння тілом (останками, прахом) померлого, урною з прахом, предметами, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого». Такі дії, очевидно, мають умисний корисливий характер і є кримінальними правопорушеннями.

Сутність умислу визначається сукупністю об'єктивних і суб'єктивних характеристик, які стосуються наруги над могилою, іншим місцем поховання, тілом (останками, прахом) померлого, а також незаконного заволодіння тілом чи предметами, що знаходяться на (в) могилі або в іншому місці поховання. Ці характеристики відображаються у свідомості винного і мають важливе значення для правової кваліфікації злочину. Інтелектуальна складова умислу при вчиненні таких дій включає: усвідомлення об'єкта кримінального правопорушення; розуміння характеру своїх дій; усвідомлення суспільної небезпеки та протиправності цих дій. Вольова складова полягає у бажанні: здійснити наругу над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого; незаконно заволодіти тілом чи предметами, що знаходяться на (в) могилі або в іншому місці поховання. Отже, умисел у таких злочинах є ключовим елементом, що визначає їх правову кваліфікацію.

Таким чином, такі кримінальні правопорушення проти моральності як наруга над могилою мають виключно умисний характер через формальний склад кримінального правопорушення, а необережність у таких випадках неможлива без перегляду і зміни теоретичного розуміння та законодавчого визначення форм вини. Вирішення цієї проблеми дозволило більш чітко окреслити кваліфікаційні ознаки кримінальних правопорушень проти моральності, визначити ключові елементи умислу (інтелектуальний та вольовий компоненти), а також виділити і детально описати основні мотиви (корисливий та хуліганський), що сприяє правильній кримінально-правовій оцінці таких дій і підвищує ефективність захисту моральних цінностей та пам'яті померлих.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Баулін Ю. В. та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с.
2. Вереша Р. В. Умисел і його види (коментар до ст. 24 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Число 3. С. 73–82.
3. Митрофанов І. І., Лінов В. М. Тілесні ушкодження (кримінально-правові та медичні аспекти) : навчальний посібник. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2010. 258 с.
4. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2015. 575 с.
5. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-е вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
6. Словник української мови: в 11 т. / голов. редкол.: Білодід І. К. та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 4: І–М. 1973. 840 с.
7. Канцір В. С., Сосніна О. В. Корисливий мотив як кваліфікуюча ознака у складі злочину «порушення недоторканності приватного життя» (ст. 182 КК України). *Наше право*. 2016. № 1. С. 87–91.
8. Ілляшова К. В. Етимологія поняття «корисливий мотив»: окремі питання. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. «Право». 2012. Вип. 19. С. 202–208.
9. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> (дата звернення: 12.08.2020).
10. Про судову практику у справах про хуліганство : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06> (дата звернення: 12.08.2020).
11. Литвак О. М. Про кримінальну агресію та її витоки. *Вісн. Одес. ін-ту внутр. справ*. 2000. № 2. С. 3–9.